

МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ОСВІТЬНОГО ПРОЦЕСУ

Н.І. Ніколова

викладач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У роботі розглянуто актуальне для сьогодення питання необхідності застосування міждисциплінарних досліджень у процесі підготовки студентів у вищих закладах освіти на прикладі висвітлення проблеми інтерпретації соціокультурної динаміки. Стрижневою думкою пропонованої статті є доведення виправданості міждисциплінарного підходу (кореляції й корекції даних як гуманітарних, так і природничих наук) у ході дослідження такої важливої та складної проблеми, якою є, зокрема, проблема визначення логіки світового культурно-історичного процесу.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, соціокультурна динаміка, критичні паралелі, «осьовий час», полілінійність розгортання світової історії.

Усталеним і, на жаль, глибоко вкоріненим принципом сучасної вузівської освіти залишається традиція дискретного й, так би мовити, “автономного” вивчення окремих наук. Сама по собі дискретність наукового знання, без сумніву, має свої переваги, адже лише в такий спосіб можливим стає опис, пояснення й прогнозування процесів та явищ дійсності, що становлять специфічний предмет вивчення тієї чи іншої науки, на основі відкритих нею (окремо взятою наукою) законів. Проте чим більше поглиблюється диференціація наукового знання, тим усе більш нагальною стає потреба в систематизації і, так би мовити, “зведенні до єдиного знаменника” об’єктивних знань про дійсність, адже остання в основі своїй, зрозуміло, аж ніяк не є дискретною. Подолання наявного протиріччя, ліквідація існуючої “прірви” між цілісною дійсністю й дискретним знанням про неї є, на наш погляд, одним із першочергових завдань вищої школи, тому що саме в межах вузівської підготовки можливим стає не лише оволодіння сучасним рівнем наукового знання з окремих дисциплін: науковий потенціал вузу здатен вийти на розуміння міждисциплінарної єдності наукового знання, а сама ж система вузівської освіти не випадково є, за визначенням, тією завершальною ланкою в системі освіти особистості в цілому, яка стратегічною своєю метою має формування у людини цілісного знання про світ.

Виняткова роль зазначеного стратегічного завдання вузу в царині науки пов’язана передусім із тим, що саме в такий спосіб вдається інтегрувати лише на перший погляд такі далекі одне від одного дані гуманітарного та природничого знання, а головне, – саме такий підхід надає можливість корекції наукових висновків, – і більше того, – дозволяє уникнути (або ж принай-

мні знизити ризик) помилкових трактувань наукових фактів, а в окремих випадках навіть надати пояснення тим із них, які свого часу не могли бути адекватно інтерпретовані зусиллями тієї чи іншої окремої науки.

Необхідність міждисциплінарного підходу є, на нашу думку, особливо відчутною при розв’язанні такої вкрай важливої і непростой проблеми, якою є проблема визначення динаміки соціокультурного розвитку людства. Як відомо, на сьогоднішній день у сфері гуманітарного знання запропоновано цілий ряд (подекуди навіть взаємовиключних) теорій культурно-історичного процесу. Проте при всьому їх розмаїтті виявляється можливим звести їх до трьох основних моделей: лінійної, циклічної та циклічно-лінійної. Про можливість саме такої їх класифікації свідчать останні науково-теоретичні розробки в галузі філософії історії, метою яких є систематизація й узагальнення різноманітних (починаючи з античної доби й завершуючи постмодерністською парадигмою) інтерпретацій соціокультурної динаміки: достатнім тут буде послатися, зокрема, на дві фундаментальні праці – навчальний посібник із філософії історії, написаний колективом московських авторів і присвячений з’ясуванню основних філософських проблем сучасного історичного розвитку [5], та книжку Ю.В.Павленка про історію світової цивілізації, яка охоплює панораму всесвітньої історії за період аж 10 тисяч років і містить ґрунтовний аналіз переважної більшості напрацьованих світовою історико-філософською думкою наукових концепцій соціокультурного розвитку людства [2].

Тому, зрозуміло, завданням пропонованої статті не є послідовне й вичерпне дослідження строкатої палітри теорій культурно-історичного процесу: в контексті заявленої проблеми необхідності міждисциплінарних досліджень ми ставимо собі за мету лише довести правомірність інтегративного, комплексного підходу в площині осмислення філософією історії соціокультурної динаміки, здебільшого ілюструючи хід своїх міркувань аналізом започаткованої К.Ясперсом традиції вивчення феномену так званого “осьового часу” [6].

Як відомо, “осьовий час”, за К.Ясперсом (1883–1969), – це момент духовного “прориву”, духовної трансформації суспільства, позначений синхронністю (8-2 ст. до н.е.) й фіксований територіально лише в межах 5-ти відносно незалежних (автономних) регіонів світу – Греції, Іудеї, Ірані, Індії, Китаї. “Осьовим” цей час німецьким філософом названий тому, що його можна розглядати як певну вертикаль у горизонтальній площині розгортання всесвітньої історії, своєрідну осьову парадигму у синтагматиці поступального культурно-історичного руху. Для К.Ясперса “осьовий час” – це не просто майже одночасне розгортання однотипних духовних процесів на Заході, в Індії та Китаї; осьовий час для нього – це передусім центральна вісь світової історії, переломний її момент надзвичайної ваги, сили та значення. Епіцентром цього практично одночасного духовного світоглядного стрибка-прориву К.Ясперс називає 5 ст. до н.е. “Цю вісь світової історії, – зазначає філософ, – слід віднести, очевидно, до часу близько 500 років до н.е., до того духовного процесу, який ішов між 800 і 200 рр. до н.е. Тоді відбувся найбільш різкий поворот в історії. З’явилася людина такого типу, яка збереглася й до сьогодні. Цей час ми коротко будемо називати осьовим часом” [6, 32].

Залишаючи осторонь питання відносно визначеної К.Ясперсом суті духовного перевороту “осьового часу”, насамперед звернемо увагу, власне, на топографію цього культурно-історичного феномену: річ у тім, що “осьовий час” “відбувся” далеко не на всій території земної кулі, а локалізувався, як вже зазначалося, лише у трьох культурних її центрах – на Заході, в Індії та Китаї. Така своєрідна “вибіркова” географія “осьового часу”, безумовно ж, наводить на роздуми й провокує виникнення закономірного питання: А ЧОМУ САМЕ В ЦЬОМУ МІСЦІ? Зрештою, К.Ясперс, переймаючись тим самим питанням й відкидаючи кілька, на його погляд, не досить переконливих аргументів щодо його розв’язання, приходять до парадоксального висновку: “Ніхто не може повністю зрозуміти, що тут відбулося, як виникла вісь світової історії!.. Фактичні обставини трикратного прояву осьового часу наближені до чуда, оскільки дійс-

но адекватне пояснення, як ми бачили, знаходиться поза межами наших можливостей” [6, 13]. Так про причини “трикратного прояву” “осьового часу” (тобто локалізації його в Індії, Китаї та на Заході) напише К.Ясперс у 1948 р., хоча всього трьома роками пізніше радянський геофізик М.В.Стовас (1905–1965) виступить із рядом теоретичних положень, котрі вже тоді могли наблизити науковий світ до пояснення феномену “вибірковості” топографії “осьового часу”, який німецький філософ, внаслідок відсутності на той час аргументованих наукових гіпотез, змушений був кваліфікувати виключно як “чудо”.

У чому ж суть концепції М.В.Стоваса, і яке відношення має вона до теорії “осьового часу” К.Ясперса? Точкою дотику їх несумісних, на перший погляд, теоретичних позицій є доведене М.В.Стовасом наукове положення стосовно наявності так званих “критичних паралелей” – окремих широт земної кулі, які є зонами найсильніших деформацій земної кори – її розломів та тріщин. Проте, як не дивно, висунута вченим геофізична теорія своїм “корінням” має не вузьку площину геології, а сягає, дошукуючись першопричин, в іншу, значно ширшу, галузь – у сферу космології та астрономії. Вибудовуючи власну концепцію на перетині сучасних розробок в області астрономії, геодезії, геотектоніки й планетної геоморфології, М.В.Стовасу вдалося з’ясувати, що причиною виникнення критичних паралелей земної кулі є зміна швидкості обертання Землі. Існують безперечні докази того, наголошує дослідник, що в попередні геологічні епохи Земля оберталася швидше, ніж зараз, і що в результаті припливних місячно-сонячних явищ відбулося значне уповільнення її обертання. Саме зміна швидкості обертання зумовлює зміну полярного стикання тіла Землі, що й призводить до деформації усіх її основних параметрів. Останнє проявляється в тому, що еліпсоїд Землі при зміні стискання видозмінює свою форму, фігура Землі деформується, в результаті чого встановлюється цілий ряд критичних паралелей, а саме: “при зміні стискання максимальна зміна площ (максимум деформації) відбувається на критичній паралелі $\pm 62^\circ$ та екваторі; мінімальна зміна площі – на полюсі й критичній паралелі $\pm 35^\circ$ ” [4, 75]. Критичні паралелі $\pm 62^\circ$ й екватор є співвідносними паралелями: “за умови збільшення довжини однієї паралелі відбувається зменшення іншої”. А от “на критичній паралелі $\pm 35^\circ$ при зміні стискання довжина паралелі залишається **незмінною**” [4, 75]. Зрозумілим у такому разі стає те, чому саме 35-у

паралель М.В.Стовас вважає найпотужнішою з усіх зон деформацій літосфери: залишаючись незмінною за своєю довжиною, вона у відповідності до змін ротаційного (лат. *rotatio* – “обертання по колу”) режиму Землі зазнає найбільших внутрішніх (глибинні розломи, тріщини) та зовнішніх (утворення гірських систем – зон складчастості) деформаційних впливів, зумовлених зональними рухами потужного корового шару як у напрямі від 62-ї паралелі до 35-ї, так і в напрямі від екватору до тієї ж 35-ї паралелі.

Таким чином, на думку М.В.Стоваса, утворення планетарних зональних розломів передусім слід розглядати як реакцію корового шару на напругу, яка виникає у ньому при зміні полярного стискання, зумовленого зміною швидкості обертання Землі. При цьому вчений підкреслив особливу роль 35-ї паралелі для тектонічного життя не лише Землі, а й Сонця й інших планет (зокрема – Юпітера, Сатурна). Крім того, за висновками М.В.Стоваса, є всі підстави говорити про виникнення особливо напруженого стану в широтних зонах між 30–40° в обох півкулях – зонах переміни знака головних напруг, у яких тиск корових шарів є одночасно багатовекторним: тут синхронно виникають широтні, меридіональні та радіальні напруги.

Висновки, до яких прийшов у ході своїх досліджень М.В.Стовас, мають, на нашу думку, принципово важливе значення в сфері філософського знання, зокрема – для філософії історії. Стає очевидним, що соціокультурний розвиток людства відбувається в прямій залежності від тектонічних процесів у зонах максимальних деформацій літосфери (“критичних паралелей”), внаслідок чого своєрідними “епіцентрами” культурогенезу виступають, як правило, одні й ті самі регіони світу. Зазначена закономірність, очевидно, й обумовлює факт зональної (широтної) нерівномірності розвитку людства на нашій планеті. Й насамперед це стосується критичної зони між 30–40° північної широти (приймаючи до уваги, що зона між 30–40° південної широти знаходиться в основному під океаном), в межах якої містяться території (басейн Середземномор'я, Межиріччя, Іран, північ Індії, північ Китаю), які протягом тривалого часу виступали найголовнішими осередками культурогенезу. В епоху бронзи ці території стають центрами найдавніших потужних цивілізацій світу – шумеро-авілонської, єгипетської, єгейської, культури доарійської Індії, стародавньої китайської в долині Хуанхе. В епоху ж раннього залізного віку практично ті ж самі території виступають “епіцентрами” культурного життя на нашій планеті, складаючи феномен “осьового часу”, а “завершальна хода” останнього увінчується утворенням імперій на зразок східних аналогів епохи бронзи – імперій Олександра Македонського,

Маур'їв в Індії, Цинь Ши-Хуанді в Китаї тощо... на тих самих територіях!

Проте, звичайно, визнання того факту, що наявність критичних паралелей безпосередньо пов'язана із зонами локалізації культурогенезу на земній кулі, саме по собі ще не вирішує проблеми зональної (широтної) нерівномірності розвитку людства, адже нерозкритим залишається питання про **причини** потенційної взаємодії геологічних факторів і культуротворчих процесів. Відповідь на це ключове питання знаходимо в науковому доробку сучасного київського геолога О.І.Слензака, якому вдалося обґрунтовано довести, що в зонах найбільших деформацій літосфери, що супроводжуються появою глибинних розломів земної кори, відбуваються фізичні процеси, наслідком яких є вихід на поверхню Землі позитивної енергії – екситонного газу, який має властивість виступати стимулятором біологічної активності різноманітних форм живих організмів, включаючи й людину [3]. Ясна річ, у своєму дослідженні О.І.Слензак переймався суто професійною проблемою, а саме: йому як геологу важливо було з'ясувати, чому найбільше розмаїття мінералів (корисних копалин) спостерігається саме в зонах напруг літосфери (земної кори), – проте висновки, до яких він прийшов, мають, на наш погляд, набагато суттєвіше й важливіше значення, адже проливають світло на проблему **локалізації центрів культурогенезу** в цілому.

Зрештою, вихід саме цієї енергії – екситонного газу, що підіймається з надр землі на її поверхню в місцях літосферних розломів – і є, очевидно, головною причиною якісних соціокультурних перетворень в зонах “критичних паралелей”: саме ця енергія обумовлює виникнення й функціонування в зонах максимальних деформацій земної кори стаціонарних впливових (“пасіонарних”) культурних осередків протягом тривалого історичного часу.

Отже, вважаємо, ідеї К.Ясперса стосовно топографії “доосьових” та “осьових” культур знайшли сьогодні аргументоване наукове пояснення з боку вчених негуманітарної сфери. Більше того, прийнявши до уваги висновки, отримані в ході фундаментальних досліджень М.В.Стоваса й О.І.Слензака, можна з високою мірою впевненості стверджувати про віднайдення причин зональної, а саме, – широтної, нерівномірності розвитку людства. Останнє твердження добре узгоджується з думкою Ю.В.Павленка про те, що розгляд історії світової цивілізації не лише на рівні соціокультурної філософії, а й на рівні окремих конкретних наук у будь-

якому разі все одно має супроводжуватися врахуванням двох принципово важливих тенденцій – полілінійності розвитку людства та стадійності цивілізаційного процесу [2, 351]. І якщо потужний за своєю силою духовний “прорив” “осьового часу” був здійснений саме в межах “найкритичнішої” зони критичних паралелей (30 – 40° північної широти), то паралельно з цим маємо “іншу картину”: й до сьогодення на земній кулі проживають народи, які не те що “не знали прориву” (К.Ясперс), а й донині лишаться на стадії так званого пережиткового мезоліту (як, наприклад, аборигени Австралії), сповідуючи тотемістичний світогляд, а в деяких інших етнічних осередках (скажімо, кубу Суматри, аета Філіппінів тощо), розташованих у межах критичної паралелі – екватора, етнографами не зафіксовані навіть і тотемістичні уявлення.

Це означає, що, дотримуючись принципу полілінійності розгортання світової історії, водночас слід враховувати вплив на нерівномірний розвиток людства також і природнокліматичних факторів: як глобальних й епохальних змін клімату Землі, так і факту зональної (широтної) диференціації земної поверхні за кліматичними поясами. У цьому плані звертаємо увагу на цікаве дослідження Е.С.Кульпіна [1], який феномен “осьового часу” розглядає з позицій соціо-природної історії, беручи до уваги тогочасні зміни в кліматі Землі, що супроводжувалися тенденціями до аридизації (поступової посушливості клімату) й відчутного похолодання (так зване “похолодання раннього залізного віку”), а потім, на підставі осмислення того, якою була “відповідь”, зокрема, Греції та Китаю (стародавніх культур, які, до речі, знаходились у межах однієї широтної смуги) на потужний “виклик” природи, “виходить” на проблему біфуркації Схід–Захід та, зрештою, послідовно й переконливо визначає складові західної та східної систем цінностей. Разом із тим, на підтвердження тези полілінійності світової історії свідчить і той безперечний факт, що центрами світової культурної ойкумени завжди опинялися регіони, які входять до субтропічного поясу Землі. Клімат субтропіків (батьківщини найдавніших цивілізацій, – в межах, до речі, 30–40° північної широти!) у давні часи був найсприятливішим для розвитку господарської діяльності людини: з одного боку, він дозволяв користуватися природними багатствами, докладаючи для цього мінімум фізичних зусиль, а з іншого – водночас стимулював (на відміну від, скажімо тропічного клімату, коли можна було задовольнятися лише привласненням “дарів природи”) активну творчу (винахідницьку) господарську діяльність людини на цих територіях.

Що ж до принципу стадійності соціокультурного розвитку людства, який, згідно з виснов-

ками Ю.В.Павленка, у період давньої історії виявив себе, зокрема, через вузлові моменти всесвітньої історії (до яких, безперечно, в першу чергу слід віднести момент “протонеолітичної/неолітичної революції”, “міську революцію” “доосьових” культур епохи бронзи й феномен “осьового часу” ранньозалізного віку) [2], то зазначені відкриття в галузі геофізики (експериментально підтверджені дані стосовно наявності критичних паралелей, тектонічних процесів у їх межах та їх наслідків – підземного випромінювання у формі екситонного газу) здатні, на нашу думку, пролити світло й на причини самої цієї фіксованої істориками та філософами “стадійності”.

Узагальнюючи сказане, вважаємо за необхідне наголосити: історико-філософська проблема інтерпретації соціокультурної динаміки, скоріш за все, як спробували ми це довести, має розв’язуватись на тлі широкої панорами міждисциплінарних досліджень, адже саме такий підхід у цілому відповідає наявному стану речей, коли накопичені на даний момент окремими науками факти й експериментальні дані потребують синтезу, узагальнення й узгодження, – при тому що за умов такого взаємоузгодження водночас відкривається унікальна можливість їх “експертної перевірки” й корекції. Окрім того, очевидним стає й інше: орієнтуючись за принципом “большое видится на расстоянии”, сучасна наука все частіше схиляється до думки про те, що головну причину як соціокультурних, так, зокрема, і геотектонічних трансформацій слід шукати не в площині суто земних параметрів, а ставити питання ширше – тобто розглядати процеси планетарного масштабу в безпосередньому зв’язку з космічним життям Всесвіту. На цьому, зауважимо, наполягав свого часу і М.В.Стовас, коли писав, що “...багато хто з тектоністів прагнули дати пояснення тектоніки Землі лише з позиції однієї причини – зміни внутрішньої будови, себто розглядали й вивчали Землю без урахування її космічного життя, її життя як планети сонячної системи, без урахування сукупності її рухів у просторі й часі” [4, 3–4]. Остання теза з однаковим успіхом може бути застосована та врахована, з нашої точки зору, й при теоретичному моделюванні динаміки культурно-історичного процесу. Дозволимо собі також висловити переконання в тому, що наведені тут зауваження узагальнюючого характеру можуть і, сподіваємося, мають право увійти в якості інноваційної складової до деяких з освітніх програм гуманітарного спрямування вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кульпин Э.С.* Бифуркация Запад–Восток. Введение в социоестественную историю. – М.: Московский лицей, 1996. – 200 с.
2. *Паеленко Ю.В.* Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. – К.: Либідь, 2000. – 360 с.
3. *Слензак О.И.* Локальные структуры зон напряжений докембрия. – К.: Наукова думка, 1984. – 104 с.
4. *Стовас М.В.* Избранные труды. Днепропетровский горный институт им. Артема. – М.: Недра, 1975. – Ч. 1. – 155 с.
5. *Философия истории: Учеб. пособие / Под ред. проф. А.С.Панарина.* – М.: Гардарики, 1999. – 432 с.
6. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – 528 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.